

45. Беспечний Т.А., Букреева Т.Т. Нестор Махно: правда и легенды. – Донецк, 1996.
46. Олександр. Спогади подорожжя // Шлях до волі. – 1919. – 26-28 листопада.
47. Майстренко І. Історія мого покоління. – Едмонтон, 1985.
48. Герасименко Н.В. Батько Махно: мемуари белогвардейца. – М.; Л., 1928.
49. ЦДАГОУ. – Ф.177. – Оп. 2. – Спр. 2743.
50. Шубин А.В. Махновское движение. 1917–1921 // Дружба народов. – 1993. – № 4.
51. Шубин А.В. Махно и махновское движение. – М., 1998.
52. Шубин А.В. Анархистский социальный эксперимент. Украина и Испания. 1917–1939 гг. – М., 1998.
53. Сосюра В.М. Вибрані твори: У 2 т. – К., 2000. – Т. 2.
54. Антоненко-Давидович Б. На шляхах і роздоріжжях: Спогади // Київ. – 1999. – № 11-12. Автор у своїх спогадах описує одного з махновців, що після видужання у шпиталі Проскурова згідно з домовленістю вступив до 3-го Шевченківського полку Селянської дивізії армії УНР. Це був “незвичайний вояк, більше схожий на розбійника, ніж на козака української армії... За походження він був, очевидно, росіянин, говорив російською мовою, хоч здебільшого мовчав, лише інколи вставляв якесь українське слово, засвоєне під час лікування”.
55. Верхотурский А. Прорыв Южной группы. – Б.м., 1924.
56. Щуровський В. Із записів лікаря бригади У.С.С. // Календар “Червоної калини” на 1924 рік. – Львів, 1923.
57. Семененко В.І., Радченко Л.А. Історія України з найдавніших часів до наших днів. – Харків, 1999.
58. Поплавский С.Г. Товарищи в борьбе. – М., 1974.
59. Волковинский В.Н. Махно и его крах. – М., 1991.
60. Sysyn F. Nestor Makhno and the Ukrainian Revolution // The Ukraine, 1917-1921: A Study in Revolution. – Cembrige; Massachusetts, 1977.
61. Савченко В. Симон Петлюра. – Харків, 2003.
62. Равич-Черкасский М. Махно и махновщина. – Екатеринбург, 1920.
63. Шлях до волі. – 1919. – 28 листопада.
64. Рассказ Алексеева Михаила Егоровича. – Зошит VI // Архів Наукового товариства ім. Я. Новицького.
65. Громадський голос (Львів). – 1934. – 11 серпня.

Summary

For the first time in historiography on national liberation movement of 1917-1923, the article investigated a series of historical events that led to signing and fast breaking off military political agreement between two influential Ukrainian political camps. Those events proved to be important for the future of Ukrainian people. The author studied home and foreign documents and memoirs.

Г.Т. Капустян

З ІСТОРІЇ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В 1920-ті РОКИ

Пошук шляхів формування громадянського суспільства в Україні сьогодні потребує врахування історичного досвіду. Одним із вагомих надбань у царині місцевого самоврядування залишається функціонування земельних громад і сільських сходів в українському селі протягом 1920-х років. Вивчення основних характеристик цих інституцій є повчальним у контексті основних суспільно-політичних завдань, які стоять перед українською спільнотою.

Жвавий інтерес до особливостей діяльності сільських сходів і земельних громад виявляли сучасники [1; 2; 3; 4]. Цікавим моментом у роботах В.В.Калініченка постає інститут земельної громади, який зосереджував у собі значні потенційні можливості розвитку як у галузі господарства, так і в сфері місцевого врядування. Автор звертає увагу на те, що “земельна громада, що діяла в українському селі в 1922–1930 рр., принципово відрізнялася від дореволюційної сільської громади, і їх не слід ототожнювати”, оскільки земельна громада після 1922 р. не була наділена адміністративними функціями [5.-С.126-127].

Головна мета пропонованого дослідження полягає у спробі порівняти роботу сільського сходу, земельної громади та сільської ради.

Протягом 1920-х років на владному полі українського села спостерігається діяльність кількох інститутів влади: сільради, комнезами та земельні громади. Якщо два перших інститути забезпечували життєздатність радянської політичної системи в умовах українського села, то останній відбивав процес реального селянського самоврядування, зміст роботи якого перебував у тісному зв'язку з природними проблемами села та селянства і чітко визначав власний рух у напрямку розв'язання завдань, важливих для села.

Селяни вважали справжнім господарем села землегромаду, яка за історичний проміжок часу накопичила достатньо досвіду адміністративної роботи (вибори сільських старост, розкладка податків тощо). За радянських часів правове становище землегромад регламентувалось Земельним Кодексом УСРР, затвердженим ВУЦВКом 29 листопада 1922 р. [6].

Усі соціальні групи селян були її членами як землекористувачі. Землегромади володіли лісами місцевого значення, озерами, ставками, олійницями і крупорушками, хатами-читальнями, лазнями тощо.

Управляли землегромадою збори, на які мали право збиратися землекористувачі віком від 18 років. Збори землегромади вирішували широке коло питань, пов'язаних з порядком і формами землекористування. З 1928 р. позбавлені виборчих прав під час виборів до рад позбавлялися і права голосу на сільських сходах [7.-С.106]. Наявність коштів в обороті землегромад за відсутності самостійного бюджету в сільських радах сприяла піднесенню авторитету земельних громад при вирішенні важливих питань. Бюджет земельної громади поповнювався прибутками від “громадських земель”, “експлуатації промислових закладів та іншого майна громади, від самообкладання членів і позик у кооперативних та державних установах” [5.-С.131]. Дослідник В.В. Калініченко доводить, що в 1925/1926 р. майже 90% земельних громад розпоряджались бюджетами, загальна сума яких дорівнювала 29,2 млн крб. [5.-С.131].

Відсутність належної матеріальної бази і самостійних бюджетів у більшості сільських рад послаблювали їхнє значення в суспільно-політичному житті. Ці обставини позбавляли їх важелів впливу на земгромади та сільські сходи.

Земельна громада, окрім встановлення норм землекористування, вирішувала ще господарські та культурні питання, саме тому ці пріоритетні галузі ніби минали сільську раду, а епіцентр переміщувався до сільського сходу й обраних старост.

Статут земельної громади, розроблений НКЗемом, визнавав громаду юридичною особою, яка “дає можливість самому населенню без втручання влади, налагодити своє господарство як найкраще”. Земельна громада в рамках, визначених її Статутом, могла “купувати, позичати, продавати, заводити підприємства для переробки продукції сільського господарства”. Внутрішнім розпорядком заборонялася кругова порука серед членів громади, загальні збори членів громади вправі були перекласти ту чи іншу частину відповідальності за борги на окремі двори. Постанови загальних зборів громади були обов'язковими для кожного її члена. Громада могла притягти до судової відповідальності тих, хто ухиляється від виконання постанов загальних зборів.

Нагляд за законністю постанов земельної громади здійснювала сільська рада. “Така юридична природа земельної громади визначала її місце десь посередині між радянською адміністративною установою (право порядкувати справами землекористування) і громадсько-кооперативною (право вживати різних господарчих заходів добровільного порядку щодо піднесення господарства)”, – зазначав часопис “Радянський селянин” [8.-С.4].

Взаємини сільської ради, земельної громади та сільського сходу, що представляв собою зібрання представників від кожного двору, які входять до земельної громади [2.-С.41], жваво обговорювались на районних селянських безпартійних конференціях. Ставлячи питання “хто на селі старший?”, селяни приходили до висновку: “по-моєму, сільський схід, а не сільська рада”, про що свідчать архівні матеріали, наприклад, 1925 р. з Лозовського району Ізюмської округи [9.-Арк.39].

Радянський режим був стурбований реальним авторитетом сільського сходу, земельної громади серед сільських мешканців. Комісія з вивчення підсумків виборчої кампанії 1925/26 р. визначила, що “у формальних і по суті демократичних організаціях” – земельна громада, сільський схід, “приховується в непомірно більшій мірі аніж в радах ... небезпека захвату керівної ролі куркульськими й антирадянськими елементами села”, оскільки до земельної громади і сільського сходу входять всі соціальні верстви: “куркулі”, середняки, біднота. При активності селянства, що набюувала сили, і потоку проблем сільського життя до вирішення останніх долучаються і сільрада, і сільський схід, і земельна громада. “Сільські ради останнім часом значно посилили свою роботу головним чином в задоволенні місцевих господарських потреб, але поряд з цим в багатьох місцях іде також посилення діяльності сільських сходів, які створюють свої виконавчі комітети “уповноважених”, “старших на селі” і т. п.” [10.-Арк.17, 17зв.].

Організація роботи сільради відставала від сільських сходів. На збори останніх мешканці села з бажанням приходили і зацікавлено обговорювали свої проблеми.

Неспроможність сільської ради оперативно вирішити актуальні питання спонукала її перекладати ці проблеми на розгляд сільських сходів, земгромад: “всі питання: скидки, накидки, наділення частково земельними наділами ...сільрада виносить просто на схід, який впродовж 5-6 годин вирішує їх” [2.-С.20].

З початком запровадження надзвичайних заходів земельні громади вперто чинили опір державному насиллю. Сільські сходи, членами яких були всі повноправні члени землегромад, гуртували селян до активного спротиву проти владного свавілля (примусові хлібозаготівлі, позики для індустріалізації, самообкладання, податки). З початку 1928 р. протест земельних громад проти насадження “надзвичайщини” поставив перед сталінським керівництвом завдання щодо їхньої ліквідації.

Селяни-власники, особливо ті, хто мав повноваження від громади очолити її, підбурювали інших протистояти виконанню несправедливих примусових хлібозаготівель, цільових позик. У селі Козача Лопань заможний селянин без відома сільради скликав загальні збори селян, “користуючись тим, що він є головою земельної громади”. На зборах він закликав голосувати проти самообкладання [11.-С.677].

Дослідження Полтавської організації КП(б)У, яке проводила комісія ЦК ВКП(б) в першій половині 1928 р., показало, що “сільради ще не стали організаторами громадського культурного життя села. Вся робота з господарського і культурного будівництва на селі здійснюється, головним чином, земгромадами. Авторитет земгромад серед селянства вищий, того часу як сільради виглядають в очах селянства тільки адміністративними органами. Постанова ВУЦВК про розширення прав сільрад і посилення їхньої керівної ролі над земельними громадами (жовтень, 1927 р.) в життя не втілюється. Трапляються випадки, коли правління земгромад виступають проти пропозицій сільських рад (хлібозаготівлі, кооперація і т.д.)” [12.-Арк.4]. Тобто земельні громади виступають захисниками прав сільських мешканців.

Земельна громада і сільський схід відігравали головну роль в організації громадського місцевого виробництва. Так тракторна колона ТОЗу ім. Шевченка в 1928 р. уклала договори на обробіток землі тракторами саме із земельними громадами [2.-С.4].

Відверто визнаний пріоритет земельних громад при вирішенні виробничих питань у порівнянні із сільською радою турбував офіційний владний Центр. Головна концепція радянського режиму стосовно інституту влади на селі полягала в тому, щоб сформувати такі підходи у взаєминах сільських рад і земельних громад, які сприяли б руйнації традиційної уяви селян щодо ролі й місця земельних громад і сільських сходів.

Протягом 1927–1928 років провадилися державні заходи, спрямовані на підпорядкування земельних громад сільським радам.

X Всеукраїнський з'їзд рад в квітні 1927 р. ухвалив постанову “Про роботу Рад”, яка мала на меті зміцнити позицію сільських рад. Постановою передбачалося надання сільським радам більшої самостійності та ширших прав у вирішенні питань місцевого життя, а також: “г) врегулювання взаємовідносин сільської ради як органів влади із земельними товариствами (землегромадами), як суспільно-господарськими об'єднаннями села на основі встановлення такого порядку, коли сільські ради мали б повну можливість керувати земельними товариствами;

д) цілковите позбавлення випадків підміни постанов сільської ради рішенням сільських сходів (загальних зборів громадян села), що спостерігалось в деяких місцях, і підсилення ролі сільської ради як єдиного повноправного органу радянської влади на селі” [13.-С.40].

20 жовтня 1927 р. ЦК ВКП(б) ухвалює “Директивні вказівки для вироблення союзного закону про землевпорядкування і землекористування”. У розділі про земельні громади та їхні взаємини із сільрадами говорилося про необхідність надання права участі в сходах пролетарським і напівпролетарським мешканцям села. Питання взаємин сільрад і земельних громад розглядалося з точки зору закріплення за сільрадами керівної ролі та позбавлення права голосу на сільських сходах тих мешканців села, які втратили громадянські права [14.-С.377].

XV з'їзд ВКП(б) в резолюції “Про роботу на селі” доручив ЦК ВКП(б) “розробити питання про покращення взаємин між радами і земельними громадами під кутом зору забезпечення керівної ролі сільрад і відмови в праві голосу в земельних громадах (на сходах) особам, виключеним із списків виборців рад” [15.-С.69].

Початок “надзвичайщини” позначився тиском радянської влади на історичні права землегромади.

У жовтні 1928 р. доповідна записка відділу ЦК ВКП(б) щодо роботи на селі в Оргбюро відбила суть державної позиції щодо земельної громади – усунення її впливового авторитету на господарське

життя села. Землегрумада, зазначалося в документі, “стосовно матеріальних засобів” займає значно вигіднішу позицію щодо сільської ради. Зокрема бюджет українських земельних громад значно перевищує фінансове забезпечення сільрад, і, “що найголовніше, ці кошти витрачаються виключно на господарські потреби села”. Сільська рада, позбавлена власного бюджету, “продовжує виступати як адміністративний орган, земельна громада виступає переважно як господарська організація. Звідси виникає своєрідне “двовладдя”. Перед сільрадою ставилося завдання “забезпечити керівну роль” стосовно земельної громади та підпорядкувати сільський схід, оскільки вони залишалися “найавторитетнішими органами на селі”. Наголошувалося на тому, що сходи збираються тільки з дозволу ради “чи її вповноваженого і відкриваються від імені ради її представником”. Усі важливі рішення земельної громади затверджує сільрада, вона і “несе політичну відповідальність” за недотримання земельною громадою радянських законів. Документ визначав стратегію радянського режиму щодо подальшої долі земельних громад: “Усе більше охоплення сільрадою господарсько-культурної роботи на селі і розгортання масового виробничого кооперування призведуть... з часом до ліквідації самих земгромад, до заміни їх більш високими формами участі селянських мас у соціалістичному будівництві” [16.-С.435-441].

У 1930–1931 роках із розгортанням сталінської колективізації земельні громади були ліквідовані. 15 жовтня 1930 р. Політбюро ЦК ВКП(б) затверджує пропозицію Президії ВЦВК ліквідувати земельні громади там, де “в межах даної земельної громади колективізовано не менше 75% селянських господарств. Терміни ліквідації кожної земельної громади встановлюються відповідними районними виконавчими комітетами” [17.-С.56].

Земельній громаді доводилося об’єднувати функції, притаманні складним суспільним інститутам: управління, споживання і розподілу, власності, суспільних зв’язків, моральної підтримки і взаєморозуміння, регулювання земельно-правових питань.

Позитив у діяльності земельної громади певною мірою зумовлювали статичність їхнього способу життя, повторюваний ритм і циклічність природи.

Постійне відчуття ризику, небезпека опинитися за межею фізичного і соціального відтворення, примхи погоди, забаганки чиновника сприяли об’єднанню селянства навколо земельної громади: рішення керівництва часто нерозумні і далекі від розуміння реальної ситуації, а загроза неврожаю – майже постійна. Так виникає феномен “моральної економіки” як етики виживання селянських суспільств, який тісно консолідувався зі стратегією виживання земельної громади [18.-С.5-17].

Джерела та література

1. Амфитеатров Г. Земельное общество и сельсовет // Революция права. – 1928. – № 2.
2. Зданович С. Сельские Советы и земельные общества // Большевик. – 1928. – № 6.
3. Павлов А.П. Община в советских условиях // Революция права. – 1928. – № 4-5.
4. Печерица Г. О сельсоветах и земобществах // Власть Советов. – 1928. – № 37.
5. Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження. – Харків, 1997.
6. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду УССР. – Харків. 1921–1929 рр. – 1922. – № 51.
7. Данилов В.П. Советская доколхозная деревня: население, землепользование, хозяйство. – М., 1977.
8. Радянський селянин: Науково-популярне сільськогосподарське видання Наркомзему (започатковане в 1924 р.). – 1927. – № 1.
9. Центральний державний архів громадських об’єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2114; Тезиси ЦК РКП(б) об очередных задачах партийной работы на селе. Обзоры инфстатотдела ЦК РКП(б) о состоянии и работе сельских партийных организаций с 1.07.1925 г., деятельности районных беспартийных селянских конференций. – 13.02.1925 г. – 17.09.1925 г.
10. Российский государственный архив социально-политической истории (далі – РГАСПИ). – Ф. 17. – Оп. 85. – Д. 123: Материалы Наркомвнудела РСФСР: докладная записка в ЦК ВКП(б) о взаимоотношениях сельских советов с сельскими сходами, о заработной плате работников милиции, переписка о кадрах и др. вопросам. – Январь – июнь 1926 г.
11. Советская деревня глазами ВЧК – ОГПУ – НКВД. 1918–1939 гг.: Док. и мат.: В 4 т. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М., 1998. – Т. 1: Советская деревня глазами ВЧК – ОГПУ. 1918 – 1922 гг.
12. РДАСПІ. – Ф. 17. – Оп. 86. – Д. 116: Докладная записка ответственного инструктора ЦК ВКП(б) о результатах обследования Полтавской организации КП(б)У, направленная в ЦК ВКП(б). [Не ранее 1.07.1928 г.].
13. Х Всеукраїнський з’їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів 6–13 квітня 1927 р. Стенографічний звіт та постанови. – Харків, 1927.

14. Справочник партийного работника. – М.; Л., 1930. – Вып. 7. – Ч. 2.
15. О работе в деревне. – Резолюция XV съезда ВКП(б). 2–19 декабря 1927 г. // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – М., 1970. – Т. 4: 1927–1931.
16. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939 гг.: Док. и мат.: В 5 т. / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М., 1999. – Т. 1: Май 1927 г. – ноябрь 1929 г.
17. Данилов В.П. Введение (Истоки и начало деревенской трагедии) // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы: В 5 т. / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М., 1999. – Т. 1: Май 1927 – ноябрь 1929.
18. Скотт Дж. С. Моральная экономика крестьянства. Восстание и выживание в Юго-Восточной Азии. – Нью-Хевн; Лондон, 1976. Реферат // Отечественная история. – 1992. – № 5.

Summary

The article deals with the attempts to compare the work of a village gathering, land society and village council in the Ukrainian village in the 1920-s.

Є.О. Голощапова

ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ БАПТИСТСЬКИХ ГРОМАД 20-х рр. ХХ ст.

Актуальність вивчення проблем духовного розвитку баптистських громад не викликає сумніву, бо кожна місцева громада – це “клітинка” релігійної організації, від духовного стану якої залежить духовність всього об’єднання. Особливо це актуально в 20-ті роки ХХ ст. – період становлення баптизму як Всеукраїнського релігійного об’єднання.

Загальновідомо, що громада є первинним духовним осередком релігійного об’єднання. Саме вона є основною ланкою в діяльності релігійних організацій, бо, по-перше, на рівні громади здійснюється ідеологічний вплив на віруючого та виховання його в дусі відповідного віровчення; по-друге, саме вплив місцевих громад на суспільство формує громадську думку про релігійну організацію.

У баптистському віровченні високо цінується поняття свободи: це один з наріжних віросповідних каменів, на яких формується, у тому числі, й уявлення про громаду. Саме тому завжди підкреслюється автономність та самодостатність кожної баптистської громади, як ланки релігійної організації та частини духовного життя у межах регіону.

В історіографії питання устрою та діяльності баптистської громади взагалі, і духовного розвитку зокрема, не раз поставали в загальних та спеціальних наукових дослідженнях. В історіографії радянського періоду до 60-х років основними рисами досліджень були невелика кількість фактичного, переважно загальносоюзного матеріалу, роботи в основному були спрямовані на розкриття “ворожого” та “шкідливого” характеру діяльності релігійних громад [1; 2; 3; 4; 5].

Пізніше з’являються роботи, в яких дослідники зосередили увагу на вивченні різних аспектів життя окремих конфесій: культу, віровчення, організації, діяльності [6; 7; 8; 9; 10]. Не дивлячись на ідеологічну заангажованість праць, за радянської доби був започаткований науковий підхід до вивчення історії розвитку та віровчення протестантських конфесій взагалі, і баптизму зокрема. Однак творча спадщина авторів радянського періоду має суттєвий недолік. У ній фактично відсутній повний систематизований матеріал про розвиток місцевих баптистських громад в Україні у 20-ті рр. Сучасні дослідники історії баптизму [11; 12; 13] також недостатньо уваги звертають на питання духовного розвитку місцевих громад в 20-ті роки.

У даній публікації порушується проблема специфіки духовного розвитку громад євангельських християн-баптистів в 20-ті роки ХХ ст. на матеріалах південноукраїнського регіону. Завдання розвідки – окреслити перешкоди духовного розвитку громад та шляхи їх подолання.

Фактологічним підґрунтям статті виступають архівні матеріали центральних та регіональних з’їздів євангельських християн-баптистів 1920-х років, публікації журналу “Баптист України” (1926-1928).

Незважаючи на збільшення кількості громад на територіях Півдня України в означений період, релігійне товариство було стурбоване падінням “якості” духовного життя в громадах, що знайшло своє відображення в численних публікаціях “Баптиста України” та протоколах Всеукраїнських і регіональних з’їздів об’єднань.